

Β Ι Β Λ Ι Ο Κ Ρ Ι Σ Ι Α Ι

Π. Π ρ ε β ε λ ά κ η : Θεοτοκόπουλος. *Τὰ βιογραφικά.* Ἔκδ. «Ἄετός», Ἀθήνα 1942· σχ. 8^ο μεγ., σελ. 174 + 32 πίνακες ἔξω κειμένου.

Ἡ παράδοξη τύχη, πού εἶχεν ἡ δόξα τοῦ μεγάλου κρητικοῦ ζωγράφου στὴ χώρα πού ἔζησε καὶ δούλεψε τὸ μεγαλείτερο μέρος τῆς ζωῆς του, βύθισε στὴν ἀφάνεια τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου του. Πρὶν ἀπὸ πενήντα-ἑξήντα χρόνια δὲν ἤξεραν καλὰ καλὰ τὴν πατρίδα του, ποιά ἐποχὴ ἔζησε, σὲ ποιὲς χώρες ταξίδεψε, σὲ ποιά πόλη ἔμεινε καὶ τί ἔργα ἔκανε. Ἐπρεπε νὰ γίνεῖ ἡ ἐπανάσταση στὴν εὐρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ τοῦ τέλους τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, πού ἀνύψωσε τὶς καθαρὰ ζωγραφικὰς ἀξίες, γιὰ νὰ ἀπαλλαγῶν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀκαδημαϊκῆς καὶ φυσιοκρατικῆς καλαισθησίας, καὶ ἔτσι νὰ μπορέσουν νὰ γυρῶσιν τὰ μάτια ἐλεύθερα καὶ ἀνήσυχα σὲ παλιότερες παραγνωρισμένες δημιουργίες. Σ' αὐτὴ τὴ γενικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀξιῶν πού ἀποκατάστησε τὴ βυζαντινὴ καὶ γενικώτερα τὴ μεσαιωνικὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴν τέχνη τῶν μεγάλων ζωγράφων τῆς πρώιμης Ἀναγέννησης, πού ἀποκαλοῦσαν περιφρονητικὰ «*primitifs*», ὀφείλεται ἡ καθυστερημένη ἀνακάλυψη καὶ ἀποκατάσταση τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου.

Ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο παρακινήθηκαν Ἴσπανοὶ ἐπιατήμονες νὰ ἐρευνήσουν τὰ σχετικὰ μὲ τὸ μεγάλο πνεῦμα πού ἀποκαλύπτονταν ἄλλη μιὰ φορὰ στὸν κόσμον. Ὁ Μ. Κοσσίο ἔθεσε τὸ 1908 μόνις τὰ σχετικὰ προβλήματα πού ἔπρεπε νὰ λυθοῦν, συγκεντρώνοντας ὅσες πληροφορίες βρῆκε σὲ ἔγγραφα καὶ σὲ παλιὰ βιβλία, σύγχρονα ἢ μεταγενέστερα τοῦ ζωγράφου, καὶ σημειώνοντας τὸ γνωστὸ ὡς τότε ἔργο του. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀρχαιοδιφικὲς ἐρευνες τοῦ F. de Borja de San Roman (1910 καὶ 1927) ἔδωσαν ἀφθονὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὸ Τολέδο : συμφωνητικὰ μὲ τοὺς παραγγελιοδότες του, δίκες, διαθήκες, καταλόγους τῶν πραγμάτων του, καὶ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦν μιὰ πλούσια πηγὴ, ἀπ' ὅπου μαθαίνομε εἴτε ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα, ποῦ καὶ πότε γεννήθηκε καὶ πέθανε, ὅπου βρῶσκομε ἐνδείξεις ἀφθονες γιὰ τὸ χαρακτῆρα του, γιὰ τὸ κῦρος του, γιὰ τὶς σχέσεις του. Γενικά, χάρις σ' αὐτὰ, εἴμαστε σήμερα κατοπισμένοι γιὰ τὴν ἰδιωτικὴ καὶ δημόσια ζωὴ τοῦ Δομήνικου στὴν Ἰσπανία ἀπὸ τὸ 1577 ὡς τὸ 1614.

Γιὰ τὴ διαμονή του στὴ Ρώμη (1570 - 1576) ἔχομε ἐλάχιστες μαρτυρίες (δύο γράμματα τοῦ Κλόβιο καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Μαντσίνι) καὶ γιὰ τὴ ζωὴ του στὴ Βενετία καὶ στὴν Κρήτη καμμιά ἄμεση πληροφορία δὲν ὑπάρχει.

Ὁ κ. Π. Πρεβελάκης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ χρήσιμο ἔργο νὰ συγκεντρώσει καὶ νὰ δώσει στὴ γλῶσσα μας ταξινομημένα τὰ ἑξακριβωμένα αὐτὰ στοιχεῖα. Καὶ εἶναι χρήσιμο τὸ ἔργο, γιὰτὶ οἱ βιβλιοθηκῆς στὸν τόπο μας στεροῦνται τὰ ἀπαραίτητα βιβλία, τοῦ Κοσσίου, τοῦ Σ. Ρομάν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸν κατάλογο τοῦ Α. L. Mayer, ποὺ εἶναι δυσεύρετα, καὶ ἔτσι ὅποιος θελήσει νὰ κατατοπισθῆ στὰ σχετικὰ μὲ τὸν Θεοτοκόπουλο, θὰ βρῆ στὸ βιβλίο τοῦ κ. Πρεβελάκη ἓνα χρήσιμο ὁδηγὸ γιὰ τὴ μελέτη τῶν βιογραφικῶν στοιχείων, ποὺ μπορεῖ ν' ἀναπληρώσει μερικὰ τὴν ἔλλειψη τῶν πρώτων πηγῶν καὶ τῶν κυριωτέρων βοηθημάτων.

Ἡ σύνθεση τοῦ βιβλίου εἶναι ἀπλῆ. Τὰ κεφάλαια ἀνταποκρίνονται στὶς κύριες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ Θεοτοκόπουλου καὶ σ' ὅ,τι τὸν ἀφορᾷ: Κρήτη, Ἰταλία, Ἰσπανία (τὰ κύρια ζωγραφικὰ ἔργα), ὁ Γκρέκο στὸ Τολέδο (τὸ σπίτι του, τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον), ὁ Δομίνικος Γκρέκο (ἡ θρησκεία του, ὁ ἑλληνισμὸς του, ἡ παιδεία του κλπ.), τὰ στερνὰ τοῦ Γκρέκο.

Σὲ κάθε κεφάλαιο συναρμολογοῦνται οἱ σχετικὲς πληροφορίες, ποὺ συνοδεύονται καμμιά φορὰ ἀπὸ περίληψη τῆς πηγῆς ἢ καὶ ἀπὸ τὴν παράθεση ὀλοκλήρου τοῦ κειμένου της. Ἐπειδὴ, φυσικά, ὁ κ. Πρεβελάκης δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ κατάγινε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἀναγκάζεται νὰ ἐπαναλαμβάνει συχνὰ τὶς γνώμες τῶν ξένων μελετητῶν καὶ ἰδίως τοῦ Κοσσίου καὶ τοῦ Σ. Ρομάν καὶ μάλιστα δὲν διστάζει νὰ μεταφράζει, ἂν τὸ κρίνει σκόπιμο, σελίδες ὀλόκληρες ἀπὸ τὶς ἐργασίες τους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ παραπομπὴ στοὺς συγγραφεῖς γίνεται μὲ πολλὴν εὐσυνειδησία. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ συγγραφεὺς ἀποφεύγει—ἔξω ἀπὸ μιὰ περίπτωσιν—συστηματικά, ὄχι μόνο νὰ ζητήσῃ προσωπικά του συμπεράσματα, ἀλλὰ καὶ νὰ συσχετίσῃ ὅπωςδήποτε τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα μὲ τὴ μορφολογία τοῦ ζωγραφικοῦ ἔργου. Ἐτσι ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ κριτικὴ βιογραφία, ἀλλὰ τείνει νὰ πάρῃ τὴ μορφή μιᾶς ἐκλαϊκευμένης συλλογῆς τῶν βιογραφικῶν δεδομένων γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλο. Ὁ κ. Πρεβελάκης ὁμως τὴ θέλει «*αὐστηρὰ ἱστορικὸ ἔργο*», ὅπου ἀποφεύγει «*τὶς περιπλανήσεις σὲ εἰκασίες καὶ ὑποθέσεις, ἀκόμα καὶ σὲ ἐρμηνεῖες ποὺ μοιάζουν νόμιμες*» (σελ. 13). Ἀπὸ ἓνα αὐστηρὰ ἱστορικὸ ἔργο δὲν πρέπει νὰ λείπουν οἱ εἰκασίες καὶ οἱ ἐρμηνεῖες, δηλαδὴ ἡ κριτικὴ θεώρηση τῶν δεδομένων καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσφορὰ καινούργιων στοιχείων, φθάνει νὰ γίνε-

ται μὲ μέθοδο αὐστηρή. Δὲν εἶναι ἱστορικὴ αὐστηρότητα ἢ ἀπλὴ πα-
ριήθεια τῶν πληροφοριῶν καὶ ἡ συγκέντρωση μερικῶν ξένων γνωμῶν.
Καὶ τοῦτα, γιὰ νὰ μὴ γίνεταί σύγχυσις ὡς πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις ποῦ
πρέπει νὰ ἔχει κανένας ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτό,

Σὲ μιὰ μελέτη τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ποῦ δὲν ἔχει τὴν ἀξία προσφο-
ρᾶς προσωπικῶν σκέψεων ἢ ἐρμηνείας τοῦ ἔργου, ἀλλὰ κυρίως συλλε-
κτικῆς ἐργασίας ἀπὸ βοηθήματα, προβάλλουν ἐντονώτερα ὠρισμένες
ἀπαιτήσεις μεθόδου, ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπευθύνεται σ' εὐρύτερο κοινό.
Στὶς ἀπαιτήσεις αὐτὲς δὲν ἀνταποκρίνεται ἡ ἐργασία τοῦ κ. Πρεβε-
λάκη καὶ στὶς γενικὲς τῆς γραμμῆς, μὰ καὶ στὶς λεπτομέρειες. Παντοῦ
εἶναι φανερὴ κάποια ἀπειρία τοῦ συγγραφέα νὰ κινηθῆ ἀνάμεσα σὲ
πληροφορίες καὶ γνώμες διάφορες, σὲ παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφίαι,
νὰ παραθέσει τὸ οὐσιῶδες γιὰ τὴν ἐρευνα καὶ νὰ παραλείψει τὸ ἐπου-
σιῶδες, νὰ ὁργανώσῃ ἔτσι τὸ ὑλικό του, ὥστε νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνει
συχνὰ τὰ ἴδια πράγματα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἀκόμα ἡ μεγάλη ἐμ-
πιστοσύνη του στὸ κῦρος τῶν ξένων μελετητῶν. Αὐτὰ δίνουν στὴν ἐρ-
γασία μιὰν ἀπόχρωσιν ἐρασιτεχνισμοῦ.

Οἱ παρακάτω σποραδικὲς παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις σκοπὸν
ἔχουν νὰ δείξουν τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας τοῦ συγγραφέα, σύγχρονα
ὅμως καὶ νὰ βοηθήσουν ὅποιον θὰ ἤθελε νὰ προχωρήσει στὸ θέμα.

Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἡ μόνη περίπτωσις, ὅπου ὁ συγγραφέας βγαίνει
ἀπὸ τὴν οὐδέτερον στάση του ἀπέναντι στὶς ξένες γνώμες, εἶναι στὸ
κεφάλαιον γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸ γένος τοῦ Θεοτοκόπουλου. Ἐκεῖ συ-
ζητεῖ πολὺ ἀναλυτικὰ (σ. 30-39) καὶ σωστὰ ἀπορρίπτει τὴν περίεργον
πραγματικὰ ὑπόθεσιν, ποῦ ἔτεινε νὰ καθιερωθῆ, ὅτι τὸ Φόδελε ἦταν ἡ
πατρίδα του, ἐνῶ δέχεται τὴ μαρτυρημένη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ Θεοτοκό-
πουλον καταγωγὴν του ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον. Ὅσο γιὰ τὶς περιλάλητες σχέ-
σεις μὲ τὴν οἰκογένειαν Θεοτόκη, νομίζω ὅτι ἡ γνώμη τοῦ κ. Κ. Δ.
Μέρτζιου (Θ. Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι
1939, σ. 189-190), ὅτι τὸ ἐπίθετον Θεοτοκόπουλος προέρχεται ἀπὸ τὸ
βαφτιστικὸ ὄνομα Θεοτόκης, εἶναι ἡ μόνη σωστή. Ἐδῶ πρέπει
νὰ προσθέσω ὅτι τὸ ἐπίθετον αὐτὸ ἀπαντᾷ στὴν Κρήτη, στὸ Σέλινο,
ἤδη σὲ μιὰ ἐπιγραφὴ τοῦ 1488: ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ἀφιερωτὲς μιᾶς
ἐκκλησίας βρίσκομε καὶ τὴ Μάρθα Θεοτοκοπούλινα (βλ. G.
Gerola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, IV, Βενετία
1932, σ. 471). Εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔχει ἡ Μάρθα ὀποιαδήποτε συγγέ-
νεια μὲ τὸ ζωγράφον, φανερώνει ὅμως ἡ ἐπιγραφὴ ὅτι γιὰ τοὺς ἴδιους
λόγους δημιουργήθηκε σὲ δυὸ διαφορετικὰ σημεία τὸ ἴδιον ἐπώνυμον.

Στὸ σύντομον κεφάλαιον γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλον στὴ Βενετία, ἔπρεπε
νὰ σημειωθῆ ἡ ἀρνητικὴ διαπίστωσις ἀπὸ τὶς ἐρευνῆς τοῦ κ. Μέρτζιου,

ὅτι δὲν βρέθηκαν ὡς τώρα ἴχνη του οὔτε στὸ Μητροῶο, οὔτε στὰ Πρακτικά τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας. (Δὲν μιλοῦ γιὰ τὰ Κρατικά Ἐργεῖα τῆς Βενετίας, γιὰτὶ αὐτὰ εἶναι ἀνεξιάντλητα: βλ. Μέρτζιου, σ. 186-187). Γενικὰ ἡ πολύτιμη ἐργασία τοῦ κ. Μέρτζιου, δὲν χρησιμοποιήθηκε ὅσο ἔπρεπε: π.χ. τὰ ἐξαίρετα πορίσματά της γιὰ τὸν Μανουῖσο Θεοτοκόπουλο (Μέρτζιος σ. 186-202) μεταφέρονται στὸ βιβλίο τοῦ κ. Π. μὲ τὴν αὐτολεξεὶ ἀναδημοσίευση ἑνὸς σημειώματος καθημερινῆς ἐφημερίδας, γραμμένο μὲ βάση ἓνα ἄλλο σημείωμα τοῦ κ. Μέρτζιου, καὶ ὄχι κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ βιβλίο, ὅπου βρίσκεις τὴν ὑπεύθυνη καὶ ἐπιστημονικὴ ἐκθεση τῶν πορισμάτων του.

Χρήσιμοι εἶναι οἱ κατάλογοι τῶν ἔργων τοῦ Θ. Ὁ κατάλογος τῆς ἰταλικῆς του περιόδου συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὶς σχετικὲς χρονολογήσεις ἐγκύριων μελετητῶν, πού συχνὰ δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους. Στὰ ἰσπανικὰ ἔργα ὅμως δὲν ἀκολουθεῖται τὸ ἴδιο σύστημα: δίνεται μιὰ χρονολογία χωρὶς καμμιά ἐνδειξη τοῦ ὑπεύθυνου γι' αὐτήν. Θὰ θέλαμε ἀκόμα νὰ ξέρομε, ἂν ἡ ἐπιλογή τῶν ἔργων πού ἀναφέρονται ὀφείλεται στὴν προσωπικὴ ἐκτίμηση τοῦ σ. ἢ ἀπλῶς βασίζεται στὸ κῦρος ξένων μελετητῶν. Ἄν συμβαίνει τὸ πρῶτο, θὰ πρέπει νὰ ἔχομε καὶ κάποια δικαιολογία, τουλάχιστον γιὰ τὰ πιὸ ἀμφισβητούμενα ἔργα, ἂν εἶναι τὸ δεύτερο, δὲν θὰ πρέπει νὰ παραλείπονται ἔργα πού πρότεινε ὁ Α. L. Mayer ν' ἀποδοθοῦν στὸν Θ. καὶ πού δὲν ὑπάρχουν στὸν Κατάλογό του τοῦ 1926 (βλ. *Burl. Magazine*, 74, I, 1939, σ. 29 κ.έ.). Πάντως δὲν μποροῦν νὰ λείψουν ἀπὸ μιὰ τέτια ἀναγραφή οἱ δυὸ πίνακες πού ἀνακαλύφθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο τῆς Ἰσπανίας καὶ πού δὲν ἀναφέρονται σὲ κανένα παλιότερο κατάλογο (βλ. *Chr. Zervos*, *Les œuvres de Greco en Espagne*, Παρίσι 1939, πίν. 216-220). Ἐπίσης ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ὁ μικρὸς πίνακας πού βρέθηκε τελευταῖα σὲ μιὰ ἰδιωτικὴ συλλογὴ στὴ Γερμανία, καὶ πού ὁ Kehrger ἀποδίδει στὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Θ. Παριστάνει τὴ Δεύτερη Παρουσία καὶ μοιάζει πολὺ μὲ τὸ Τρίπτυχο τῆς Μοδένας (βλ. *H. Kehrger*, *Ein neuer Greco*, περιοδ. «*Pantheon*», 1940, Νοέμβρ., σ. 250-252). Προσθέτομεν ἀκόμα καὶ ἄλλα ἔργα πού ἀποδόθηκαν στὸν Θ. μ' ἐπιτυχία ἀπὸ τὸν Α. L. Mayer (*Burl. Mag. T. 77*, N. 452, Νοέμβρ. 1940, σ. 164 κ.έ.) καὶ τὸν T. Borenius (*Burl. Magaz. T. 78*, N. 458, Μάιος 1941, σ. 139-143).

Τὰ κεφάλαια Κρήτη καὶ Ἰταλία συνοδεύει ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἀρκετὰ ἐκτενής, καὶ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου προστίθεται ἡ γενικὴ βιβλιογραφία. Ἄν ἡ βιβλιογραφία σκοπὸ ἔχει νὰ καθοδηγήσει τὸν μελετητὴ, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι κριτικὴ. Τοῦτο δυστυχῶς δὲν γίνεται ἐδῶ, καὶ ἔτσι μπαίνουν στὴν ἴδια σειρὰ βασικὲς μελέτες σὰν τοῦ

Dworjak ἢ τοῦ Vollmer μὲ πλῆθος ἄλλες ἀσήμαντες, χωρὶς καμμιὰ διάκριση. Ὁ ἀπληροφόρητος ἀναγνώστης βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ κυττάξει μόνος του ὅλες τὶς ἐργασίες γιὰ νὰ βρεῖ ποιά θὰ τοῦ εἶναι χρήσιμη. Ἀλλὰ στὰ βιβλιογραφικὰ τοῦ κ. Π. λείπει ἀκόμα καὶ μιὰ συστηματικὴ εἰδολογικὴ κατάταξη. Π.χ. θὰ ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ σημειωθοῦν χωριστὰ οἱ μελέτες ποὺ ἀφοροῦν τὴν Κρητικὴ ζωγραφικὴ γενικὰ καὶ χωριστὰ αὐτὲς ποὺ ἐξετάζουν τὸ εἰδικὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ Θ. μὲ τὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. Στὶς πρῶτες δὲν ἔπρεπε νὰ λείψει τοῦ G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*, Παρίσι 1916, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ καθορίζονται οἱ χαρακτήρες τῆς Κρητικῆς σχολῆς, τοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου: Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, Ἀθῆναι 1935, καὶ 1ον Συμπλήρωμα, Ἀθῆναι 1939, ποὺ εἶναι ἡ ἐπιστημονικώτερη σχετικὴ ἐργασία, καὶ τῶν Wulff-Alprato, *Denkmäler der Ikonenmalerei*, Hellegerau 1925. Στὴ γενικὴ βιβλιογραφία δὲν σημειώνεται ὅτι τὴν πληρέστερη καὶ πιὸ συγχρονισμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα παρέχει τὸ ἄρθρο τοῦ Vollmer, *Theotokopulos*, στὸ Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der Bild. Künstler*, τ. 39, Λειψία 1939, σ. 4-12. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν μελετῶν γύρω στὸ Θ. σημειώνομε τοῦ Σ. Μ. Καλούτση, σημείωμα στὸ περιοδικὸ «Νέα Πανδώρα», (τόμος 6ος φύλ. ρλδ', Ὀκτώβριος 1855, Ἀθῆναι, σ. 379), γιὰ τὸν Δομήνικον Θεοτοκόπουλον ἢ Θεοτοκόπουλον καὶ τοῦ Κ. Σάθα, «Νεοελληνικὴ Φιλολογία», ἐν Ἀθήναις, 1868, σ. 224-226. Τὶς βιβλιογραφικὰς αὐτὰς παρατηρήσεις καὶ ὑποδείξεις τὶς ἐπιβάλλει ἡ σημασία ποὺ παίρνει ἡ ἀναγραφή τῶν βοηθημάτων σὲ μιὰ προπαιδευτικὴ ἐργασία τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

Τὸ βιβλίον παρουσιάσθηκε μὲ ἀσυνήθιστη γιὰ τὶς περιστάσεις πολυτέλεια καὶ ἀποτέλεσε μιὰν ἀξιόλογη γιὰ τὸν τόπο μας προσπάθεια γιὰ ἔκδοση βιβλίου τέχνης. Ἐξαιρετὴ εἶναι ἡ τυπογραφικὴ σύνθεση ποὺ ὀφείλεται στὴν καλαισθησία τοῦ κ. Γιάννη Κεφαλληνοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν Ἑλλάδα τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ βιβλίου βρίσκεται στὴν ἀρχὴ του, πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἦταν ἄστοχη ἢ βαθυτυπία γιὰ τοὺς ἔξω κειμένου 32 πίνακες. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ κατάλληλη γιὰ περιοδικὰ μεγάλης κυκλοφορίας, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀκατάλληλη γιὰ καλλιτεχνικὰ βιβλία, καὶ τοῦτο γιὰτὶ χάνονται οἱ λεπτομέρειες. Μάλιστα στὴν προκειμένη περίπτωσι, ὅλη ἡ σκάλα τῶν τόνων περιορίζεται σὲ δυὸ ἢ τρεῖς τὸ πολὺ, καὶ αὐτὸ δημιουργεῖ δυσάρεστη σκληρότητα καὶ ἀσάφεια. Ἡ τσιγκογραφία μένει πάντα ἡ μόνη ἀρμόδια τεχνικὴ, ἀφοῦ ἡ φωτοτυπία δὲν ἐφαρμόζεται ἀκόμα ἐδῶ, καὶ τὴ σύγκριση μπορεῖ νὰ τὴν κάνει εὐκόλα ὁ καθένας παραβάλλοντας τὸ ὠραῖο ἐξώφυλλο τοῦ

βιβλίου (τσιγκογραφία) μὲ τοὺς βαθυτυπικοὺς λίνακες.

Οἱ ἐλλείψεις ποὺ σημειώσαμε δείχνουν ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Π. δὲν ἀνταποκρίνεται σ' ὅλες τὶς ἐπιστημονικὰς καὶ ἐκδοτικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ εἴδους τῆς. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι γιὰ τοῦτο δὲν παύει νὰ εἶναι χρήσιμη, ὄχι μόνον γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἀλλὰ καὶ γιατί μὲ τὸ περιποιημένο τῆς γράψιμο καὶ μὲ τὴ φροντισμένη τῆς ἐμφάνιση, προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Ἑλληνα.

Ἰανουάριος 1943.

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Const. Dem. Ktistopoulos, *A contribution to the problem of the Minoan script*, Athens 1945.

Κωνστ. Δημ. Κτιστοπούλου, *Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς μινωικῆς γλώσσης*. (Μελέτη ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν τῇ 10ῃ Μαρτίου 1947). Πολυγραφημένη ἔκδοσις.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμη ὄχι ὀλίγα ὀφείλει εἰς ἐρασιτέχνας, οἱ ὅποιοι ὠδηγήθησαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς καλῆς τύχης των. Οὐχὶ σπανίως ἀπετόλμησαν ὅ,τι ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ περίνοια δὲν ἐπέτρεπον εἰς ἐπιστήμονας νὰ ἀποτολήσουν καὶ ἡ τύχη ὡς τολμηροὺς τοὺς ἠννόησε. Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρχαίων ἀγνώστων γραφῶν ὀρθῶς ὑπεγραμμίσθη καὶ ὑπ' ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ Σπ. Μαρινάτου (βλ. ἄνωτέρω σελ. 377), ὅτι εἰς ἐρασιτέχνας ὀφείλονται τὰ πρῶτα θετικὰ ἀποτελέσματα.

Θὰ ἦτο λοιπὸν ἀγνωμοσύνη ἐκ μέρους τῆς ἐπιστήμης, ἂν αὕτη δὲν ἀπέβλεπε μὲ συμπάθειαν πρὸς τὴν προσπάθειαν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, χωρὶς νὰ εἶναι εἰδικοί ἐπιστήμονες, θυσιάζουν τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου των διὰ νὰ εὔρουν ἢ πλησιάσουν πρὸς τὴν λύσιν προβλήματος σφόδρα ἀπελπίσαντος τοὺς εἰδικούς, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τῆς μινωικῆς γραφῆς. Καὶ ἡ μορφή τοῦ Κ. Κτιστοπούλου μᾶς γίνεται τόσον συμπαθεστέρα, ὅσον ἡ προσπάθειά του νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ αἴνιγμα τῆς Μινωικῆς Σφριγγὸς κορυφοῦται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μὲ τὴν πάροδον πολλῶν ἐτῶν ἐργασίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τὴν λύσιν τούτου προβλήματος ἡ χρησιμοποίησις αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ ἡ εὐρεῖα γνῶσις τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ γραφῶν κρίνεται ἀπαραίτητος, ὅτι ἐπομένως ἡ ἄνευ τούτων γινομένη προσπάθεια ἐμφανίζει μᾶλλον δυσμενῆ πρόγνωσιν ἐπιτυχίας, ὅμως οὐδὲν ἀποκλείει, ὅτι εὐτυχῆς τις ἐπίνοια ἢ ἐφαρμογὴ ὑποθετικῆς λύσεως ἀποδεικνυομένη ἐπιτυχῆς θὰ συνετέλουν εἰς τὸ νὰ προωθήσουν σημαντικῶς ἐπὶ